

Muntlig og skriftlig epos

Hjemmeeksamen, ALLV111

Kandidatnummer: 124
ANTALL ORD: 2801

Innhold

1.1. Innledning: Epos – fortelling	2
2.1. <i>Odysseen</i> : Homer – epos i muntlig kultur	2
2.2. Muntlig komposisjon	3
2.3. Daktylisk heksameter	3
2.4. Epiteter	3
2.5. Tillegg: Husketeknikker, tall	4
3.1. <i>Gilhamesj</i> -eposet: Paralleller til <i>Odysseen</i>	4
4.1. <i>Aeneiden</i> : Vergil – epos i en skriftlig kultur	4
4.2. Imitatio	5
4.3. <i>Aeneiden</i> : Skriftlig epos	5
4.4. Vergil og Dante	6
5.1. Avslutning	6
6.1. Referanser	6

Hjemmeeksamen, ALLV111: Muntlig og skriftlig epos

Oppgavetekst: (3) *Gjør rede for formelle trekk ved Odysseen som kan kaste lys over verkets opphav i en muntlig tradisjon. Trekk gjerne inn andre epos fra pensum for sammenligning.*

1.1. Innledning: Epos – fortelling

Alle språk er muntlige, så utvikler skriftspråket seg etter hvert. Sannsynligvis har diktning eksistert så lenge mennesker har hatt språk (sånn 100 000 år), og altså muntlig diktning er eldst, men veldig lite er skrevet ned. Det første skriftsystemet ble oppfunnet rundt 3200 fvt. (kileskrift) og opprinnelig oppfunnet i et byråkratisk øyemed, og ikke avansert nok til mer komplisert litteratur. Det første skriftsystemet er derfor rene lister og kataloger for å holde orden på ting, og det tar mange hundre år før skrift blir brukt i kunstnerisk øyemed, som til å skrive ned dikt og epos osv. Så de fleste eposene ser ut til å ha blitt til på overgangen mellom en muntlig og en skriftlig kultur.

Ordet, gresk epos, kommer av betydning fortelling eller dikt som uttalt utsagn. Det er et slags langt, fortellende dikt som handler om ulike heltefortellinger, og handlingen ligger alltid tilbake i fortiden. Eposene blir ofte sett på som et folks/nasjons rammeverk for identifikasjon og forståelse for hvem dem er etymologisk. Gilgamesh-eposet f.eks., opphavet til den første sivilisasjon (i Sumer), *Aeneiden* opphavet til romerne, *Iliaden* og *Odysseen* til grekerne, og Dantes Guddommelige komedie innebefatter den katolske verdens totalitet. Eposene var også universalverk om hele tilværelsen: Om guder og mennesker; og hvordan man ofrer til gudene, hva som er dydig og skammelig oppførsler, hvordan ordlegge seg i ulike tradisjoner, mandig oppførsel og forholdet mann og kvinne, men også råd for praktiske ting: Hvordan man skal seile skip, håndtere våpen o.l. En innføring i alt om hvordan man skal leve sine liv. Det er typisk for epossjangeren generelt at den har en didaktisk, opplærende, tendens. Det skal fortelle hvordan historien henger sammen, hvorfor tingene er som de er.

Iliaden og *Odysseen*, som ble komponert rundt 700 fvt., utgjorde undervisningen i gresk kultur og Homer ble Hellas læremester. Av denne grunn gir verkene oss innblikk i en tapt kultur: Alt fra skildringer av klær, bygninger og holdninger til verden m.m. Dette bærer preg av å «bære kulturen». I tillegg er eposet en konservativ sjanger som skuer bakover og idealiserer en gyllen fortid, en gullalder som ligger bak oss, og det er indier på at de første eposene (inkludert Homers) oppstod i en muntlig kultur. Og et kjennetegn ved det er at av eposene fantes det mange ulike versjoner før man fikk et standardverk. Homers epos ble kanonisert av de aleksandrinske bibliotekarene i Egypt som tok vare på en utvalgt versjon så det ble det slutt på de ulike utgavene rundt 200 fvt. (biblioteket i Aelxandria i Egypt som samlet hele den vestlige verdens skrifter, men som mistet mye i da det brant i 47 fvt.).

2.1. *Odysseen*: Homer – epos i muntlig kultur

På bakgrunn av en de tidligste eposenes tilblivelse gir det grunn til å stille spørsmål om forfatterskapet til dem (det homeriske spørsmålet i tilfelle *Odysseen* og *Iliaden*): Hvem har komponert eposene om de er blitt til via tradering? Fra gjenoppdagelse av Homer på 1300-tallet og frem til opplysningstiden, trodde man Homer var én mann som levde i Hellas og som selv hadde skrevet ned sine epos, samt komponert skriftlig. Men Friedrich August Wolf stilte spørsmål ved dette når han publiserte en pamflett i 1779. Han var en filolog som hevdet Homer tilhørte en muntlig tradisjon, og at Homer verken kunne lese eller skrive. Dette satte i gang det homeriske spørsmålet.

Det er i dag allment akseptert at Homer ikke selv skrevet eposene, men at de er komponert muntlig, nedarvet gjennom en muntlig tradisjon (ikke så ulikt folkeeventyr). Denne muntlige tradisjonen var en offentlig fremføring av mytisk stoff som tilhørerne kjente fra før. De som fremførte dem ble kalt rapsoder, men de skiller seg fra Homer ved at de selv ikke komponerte. På et tidspunkt har det blitt

mer eller mindre utkrystallisert seg noen faste mønstre. Wolf hevdet at de homeriske eposene var tidlige muntlige fortellinger videreført i muntlig form før de ble skrevet ned i Athen på 500-tallet fvt. Så eposene ble bevart muntlig av profesjonelle rapsoder i kanskje 200 år.

2.2. Muntlig komposisjon

Milman Parry på 1900-tallet publiserte en studie som påviste eposets komposisjonsmåte tilhører en muntlig tradisjon. Han viste den homeriske formen, de mange repetisjonene eller epitetene, var en teknikk som var nødvendig for poeter når de komponerte muntlig. En formel betegner et ferdiglaget uttrykk, eks. «Penelopeia, Ikarios' kløktige datter», som går gjennom hele *Odysseen*. Det er de samme ferdiglagde formlene. Parry sammenlignet med andre levende muntlige tradisjoner i Østlige Europa der det er en lang tradisjon med tradering. Man kunne sammenligne med faste formler som er nødvendig for at poetene skal kunne huske fortellingen, og fordi man komponerer på et fast metrum, en fast rytme, kan man sette inn epiteter. Det metrumet eller versemålet er daktylisk heksameter.

2.3. Daktylisk heksameter

Prinsippet for gresk sjangerinndeling er versemålet. Har man valgt versemål, har man også valgt sjanger. Eposet er skrevet i et metrum som har overvekt av daktyler (derav navnet). Daktylisk er en versfot bestående av en trykk tung stavelse etterfulgt av to trykklette (som ordet daktylos), men metrumet inneholder også trokeer (tung-lett) og spondeer (tung-tung). Det er et heksameter fordi det inneholder seks versføtter (heksa, altså seks). Nestsiste fot er alltid en daktyl, og etter trokeen eller spondeen (tredje eller fjerde versfot) er det vanligvis en sensur, dvs. en pause.

Åpningen i Peter Østbys gjendiktning er et eksempel: «Sangmø fortell om hin rådsnare helt som flakket så vide». Det består verselinjene av først tre daktyler, så en troke, så en ny daktyl og deretter en troke. Den neste linjen: «Da han til sist hadde styrtet i grus det hellige Troja», viser rytme. «Sangmø fortell om hin rådsnare helt som flakket så vide», her tar pause etter ordet «helt». I den danske versjon er det enda nærmere originalen: «Muse fortell mig om manden, den aldrig forlegne, der flakked». Det er seks versføtter, til sammen fem daktyler og en sponde. Rapsodene fremfører eposene slik akkompagnerte med en lyre for å holde takten.

Poenget er at det er et komplisert metrum og vanskelig å komponere på. De faste formlene inngår i en teknikk som hjelper uten å bryte den episke formelen. Disse formlene er hvilepunkter for dikterne når de skal fylle ut verset og setter inn en fast formel. De finnes i ulike varianter, alt etter som hvor mye poeten trenger av plass for å ferdigstille verselinjen for å holde rytmen.

2.4. Epiteter

Det mest karakteristiske til disse formlene er epitetene, som sagt, altså adjektiver/tilnavnene til heltene og gudene. F.eks. er Odyssevs ofte «den rådsnare helt», i tillegg er han «statsdeleggeren», «Laertes herlige sønn» osv. Poeten har et arsenal av fem-seks faste epiteter til de forskjellige heltene og kan velge etter hvor mye plass han har igjen på verselinjene. Verset velger derfor selv og ikke dikteren på et vis. F.eks. dersom dikteren har to versføtter igjen (om Akillevs) står formelen: «Peleiden Akillevs» (to og en halv), eller eks. «Herlige helt Akillevs» (tre føtter). Dersom opportunt å bruke hele verslinjen velger man: «Pelevs' herlige sønn, den fotrapp høvding Akillevs» (seks føtter). Tilsvarende heter det om Odyssevs over en hel verselinje slik: «Høyborne sønn av Laertes du rådsnille, gjeve Odyssevs». (Det skal sies at det greske metrumet ikke er som de germanske med trykk tung og trykk svake stavelser, men går på lengden på vokalene, men illustrere likevel poenget. På germanske språk, (bl.a. norsk) teller man ikke stavelers lengde, men forholdet mellom betonte og ubetonte stavelser. Der vil en daktyl bestå av en trykksterk, så to trykksvake stavelser.)

Disse innsiktene som Parry lanserte skapte problemer for fortolkerne av eposene. Det er fordi epitetene er en gitt formel og ikke syntes å være valgt på grunn av betydning, men heller på grunn av plass og tilfeldigheter. Derfor er det ikke noe poeng å undersøke eller forske seg frem til om «årvåken» her eller der, eller «statsødeleggeren» eller «rådsnare» osv., fordi de valgene er ikke tatt med hensyn til betydning, men gitt ut av diktets form. Derfor er det vanskelig å tvile på at de homeriske eposene oppstod i en muntlig sammenheng. Dette er f.eks. forskjell til *Aeneiden*, som skal komme tilbake til.

2.5. Tillegg: Husketeknikker, tall

Både *Iliaden* og *Odysseen* har trekk som kjennetegner også eventyr, f.eks. tallene 3, 7 og 10. Begge eposene handler om den siste tiden av en tiårig lang strabas. Og i *Odysseen* blir Odyssevs holdt fanget på Kalypsos øy i sju år før han får dra, og mot slutten, når Odyssevs entrer hallen hjemme på Ithaka som tigger, og beilerne møter han med hån og kaster de en stol etter han, skjer det f.eks. tre ganger. Det er særpreg ved muntlig fortellingskunst: Formler og repetisjoner som gjør det enklere å huske.

3.1. Gilgamesj-eposet: Paralleller til *Odysseen*

Gilgamesj-eposet ble skrevet ned rundt 2000 år fvt., men stammer fra 3000 fvt. og er noe av eldste litteraturen som finnes. Skal bare nevne det raskt fordi det har mange paralleller av å være muntlig epos slik som *Odysseen*. Også her det flere versjoner av eposet. Alle sammen er fragmentariske, men selve standardversene som adskilles, utgjør 11 tavler, skrevet ca. 1800 fvt. Det er et verk som har blitt til over veldig lang tid, kanskje over 1000 år, og teksten er skrevet på mange språk: hettitisk, akkadisk, huritisk, sumerisk, babylonsk m.fl.

Det handler om kong Gilgamesj som var en legendarisk konge i Mesopotamia i byen Uruk (i dagens Irak). Hans regjeringstid omtrent 2800- og 2500 fvt. Men det er antagelig en historisk person som het Gilgamesj og selve teksten er skrevet ned mange hundre år etter Gilgamesj i likhet med *Odysseen* og *Iliaden* (samt også andre epos som *Beowulf* og *Kalevalda*, *Rolandssangen*). Disse eposene har altså utspring i en muntlig kultur og er blitt skrevet ned første senere. Gilgamesj-eposet kan ha blitt fremført av flere sangere og ulike stemmer, ulike stemmeleie, ulik informasjon osv., sånn at det kan ha vært en del av fremføringen for å huske. Rytmen er repetitiv: den samme metriske enheten, det samme verset, gjentas igjen og igjen.

4.1. *Aeneiden*: Vergil – epos i en skriftlig kultur

Også Vergils *Aeneiden* er et kunstepos som noe som er skrevet ned fra begynnelsen av – men ikke blitt til i en muntlig kultur, det er viktig forskjell. Ikke alle eposene ble til i muntlig kultur. *Aeneiden* er en tekst skrevet ned av Vergil, men for Homers epos er det altså snakk om en muntlig kultur som er bakgrunnen. *Aeneiden* deler ellers epos sjangertrekk: Det er langt, med heroiske personer og avgjørende heltedåder. Det er også samme musepåkallelsen (sangere som påkaller for inspirasjon) som ser i *Odysseen* og *Iliaden*. (Dikteren som trenger musenes pust for å komme i gang med å skrive, inspirere dikteren (spirare: puste, innpust, inspirasjon).) *Aeneiden* bruker også samme versemål som man ellers bruker i antikke epos (daktylisk heksameter). I likhet med *Iliaden* og *Odysseen* er *Aeneiden* et opplærende og didaktisk verk, som tradisjonen tro. Det handler om årsak og grunnleggelsen av Romerrikets tilblivelse i form av Aeneas.

Det er store likheter mellom de homeriske eposene og Vergils epos, *Aeneiden*, samtidig er det en del forskjeller. Likhetstrekk i og med at hele forelegget for *Aeneiden* ligger i *Iliaden* og *Odysseen*: Trojaneren, Aeneas, den eneste gjenlevende, som reiser ut for å grunnlegge et nytt Troja (Roma), også Poseidon i *Iliaden* som forteller om den fagre helten Aeneas: Han er from og har ofte ofret til

gudene, han kalles på latin *pietas* (Pius, betyr from). Så sier Poseidon at Aeneas ikke skal dø, for han er kallet av skjebnen til å grunnlegge Romerriket. Så Vergil bygger videre på Homer og det er mange paralleller og likheter med *Iliaden* og *Odysseen*. F.eks. de første seks bøkene i *Aeneiden* har forelegg i *Odysseen* og de siste seks i *Iliaden*.

4.2. Imitatio

Forelegg, altså imitatio (latin: etterligning, gresk mimesis), er viktig for romersk litteratur. Imitatio er avgjørende for mimesis-begrepet hos Horats, altså Vergils samtidige og bekjente. Det er forandring av mimesis-begrepet fra etterligning av en alvorlig og avsluttet handling, som hos Aristoteles, til imitatio. Det betyr også etterligning, men hos Horats gjaldt det ikke etterligningen av alvorlig avsluttet handling, men det betyr etterligning av de gamle gode dikterne (de greske klassikerne). Det er grunnleggende i mimesis-begrepet fra Horats fram til moderne tid (Charles Baudelaire 1850-tallet omtrent). Altså det var ikke slik at man skulle skrive originalt ut fra eget bryst, men imitere store forbilder. Og Senecas formulerer denne tankegangen (og siterer Vergil) i en metafor i brev nummer 84 til Lucilius, at vi bør etterligne biene som flyr hit og dit på jakt etter blomster:

Vi bør, som man sier, etterligne biene, som flyr hit og dit på jakt etter de blomster som er best egnet til honningproduksjon, og som deretter fordeler det de har fått med seg på vokskakene. Det er disse skapningen som ifølge vår alles Vergil: «Stuer den flytende honning i kuben inntil cellenes vegger står spent av den liflige nektar» (*Aeneiden*, 1, 432f).

Imitatio, betyr med andre ord at man må suge ut det sømmelige ved blomsten og omdanne det til honning. De verkene man skaper er honningkaken. Slik er skapelsesprosessen ideelt sett for romerne. Å skape honning av det leste og funnet hos andre; dikteren er som en bie.

Aeneiden er i sin form av imitasjon av Homer også overføring av lærdom fra greske kulturkrets til latinsk kulturkrets. Gresk kunnskap som den fremstår i *Odysseen*, blir da imitert og adoptert og assimilert inn i en romersk sammenheng. Begrepet *translatio imperii* betyr overføring av verdensherredømme fra en kulturkrets til en annen, og ser i *Aeneiden*, fordi når Vergil skriver det (han dør i 19 fvt.) er Romerriket absolutt verdens navle. Det er det viktigste imperiet; stort og har verdensherredømme på mange måter. Det er det nye sentrum i verden og har overtatt maktposisjonen som kanskje Hellas hadde et par hundre år tidligere.

4.3. *Aeneiden*: Skriftlig epos

Det er en stor forskjell på konstruksjon og form mellom Homers muntlige epos, skapt i en muntlig tidsalder, og Vergils skrevne epos, eller som en dikter på 1700-tallet sa det (Alexander Pope): «Homer gjør oss til tilhørere, og Vergil gjør oss til lesere».¹ Her handler det om at mediet er endrende (er stemme eller skrift): mediet bestemmer både innhold og form av teksten.

Vergils-epos ble nasjonalt, og det er ikke først og fremst heltens private ære man er opptatt av, men at de arbeider for nasjonen eller for fedrelandet, og Aeneas er ikke en som er opptatt av egen personlige gevinst, men som hele tiden virker etter sin *pietas* og på en måte styrker og fremmer Romerriket som han er grunnlegger av. Så det er et nasjonalepos og skriftlig avansert. Vergil snakker på vegne av og hyller de romerske imperiet og keiser Augustus. Det er breddfullt av patriotisme på Romerrikets vegne, men finner også en mindre offisiell stemme og mer privat stemme i Aeneas. Man merker også at Vergil ikke snakker på vegne av et politisk ideal, men gir uttrykk for melankoli, sorg og klage. Slike detaljer eller kompleksitet kan man finne i skrift fordi det ikke trenger å ta hensyn til at man skal huske utenat. De muntlige verselinjene er ofte en semantisk enhet, men hos Vergil finner altså i større grad at meningen ikke avsluttes i en verselinje. Det åpner for kontraster og samspill.

¹ Peter S. Valeur, UiB. Vår 2021: Forelesning «*Aeneiden* I»

Vergil bruker dermed heksameteret mye friere med lange og innfløyte setninger: friere og imiterte ordstillinger, f.eks. når beskriver stormscener, er det som man skal kjenne sjøsprøyten, med korte brutale vendinger o.l.

4.4. Vergil og Dante

Kan bare nevne som en notis at for Dante er Homer delvis ukjent. Homer var bare kjent i parafraser i middelalderen. For Dante er det igjen litt parallelt til Vergil og Homer, i og med at *Den guddommelige komedie* er et skriftlig epos i likhet med *Aeneiden*, så Dante har samme hybris til Vergil som Vergil til Homer. Vergil lager et skriftlig epos og har likevel beholdt det encyklopediske, didaktiske, og Dante gjør det også: Tatt med kunnskap om alt som finnes. Vergil betyr enormt mye for Dante: Han er også veileder gjennom «Inferno» og «Purgatoriet» i *Den guddommelige komedie*.

5.1. Avslutning

Eposet har sin opprinnelig i en muntlig kultur, og måten er komponert med formlene som epiteter er den uunngåelige konsekvens av orale traderingstradisjonen. Dette kjennetegner Homers epos og f.eks. *Gilgamesj*-eposet. De kjennetegnes av masse repetisjoner som er en teknikk for å huske. Eposene ble fremført av sangeren, rapsoder, og da er de stående formlene veldig sentrale. De epitete, eller adjektivene, som finner i beskrivelsene av heltene, er alltid skrevet av samme adjektiv

På den andre siden skriver Vergil, og ut ifra en romersk mimesis forståelse (imitatio), med forelegg i Homer. Derfor skriver han med komposisjonstrekk og formler som kjennetegner det muntlige, men som han kan bruke langt friere, uten å ta hensyn til husketeknikker. Derfor fremstår *Aeneiden* som mer komplisert og avansert, der *Odysseen* kan ha automatiske formler som settes inn.

6.1. Referanser

Due, Otto Steen. 2007. *Vergils Aeneiden*. Oslo: Gyldendal.

Dalley, Stephanie. 2008 «Gilgamesh». I *Myths from Mesopotamia*, redigert av Stephanie Dalley. Oxford: Oxford University Press.

Haarberg, Jon et al. 2017. *Verdenslitteratur: Den vestlige tradisjonen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Østby, Peter. 2013. *Odysseen*. Oslo: Gyldendal.